

Consequences of Divorce for Divorced Women with Emphasis on the Socio-demographic Factors: A Study in Ahvaz City, Iran

Jafar Kord-Zanganeh¹, Ali Ghasemi-Ardahaee^{2*}

Abstract

This paper aims to study some of the consequences of divorce for divorced women with an emphasis on socio-demographic variables; monthly income, age, education level, and size of the household. Using the survey method, the data were collected in the form of a questionnaire and the form of a targeted and available sample of 440 divorced women in Ahvaz City. According to the findings, among the most important social problems of divorced women can be mentioned the humiliating and oppressive society's view of women, the feeling of being under constant surveillance, and frequent harassment that weakens women's self-confidence. The insufficient income of divorced women to meet the needs of themselves and their children has caused this group of women to face severe economic deprivation. Being affected by children's feelings and emotions as well as feeling depressed in divorced women is one of the most important psychological consequences of divorce. In issues related to health and physiology, the increase in the consumption of sedatives in divorced women has led to changes in their body structure and the deterioration of their health. One of the important findings of this research is the priority of social issues over other issues (economic, psychological, and physiological). Divorced women who have lower income, education, and age, compared to divorced women who have better education and economic status and older age, suffer from more social, economic, psychological, and physiological issues and problems. The results of this article can be effective in many dimensions in understanding and dealing with the issue of divorce and can be a way for policymakers and planners to pay more attention to the issues of divorced women.

Keywords: Divorce, Divorced women, Consequences of divorce, Social issues, Support institutions, Social stigma.

Received: 2023-06-08

Accepted: 2023-07-31

1. Assistant Professor of Demography, Department of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran; jzanganeh@pnu.ac.ir

2. Assistant Professor of Demography, Department of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran, (Corresponding Author); ghasemi@pnu.ac.ir

---

E-ISSN: 2981-1066 / © Population Association of Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DOI: <https://doi.org/10.22034/jpai.2023.2004258.1288>

Introduction

In Iranian-Islamic society, family and husband are considered the safest support for married women. The nature of relations with relatives and cultural and religious customs in Iran is such that it forbids women to live alone and stay away from home. Although divorce in Iran is considered as one of the prohibitions, the attitude towards it has changed and nowadays divorce in Iran, especially in Khuzestan province, is a deeply shocking fact. Divorce, which historically has not been common in the traditional religious province of Khuzestan, is now considered a normal and practical phenomenon. Considering the upward trend of divorce in Khuzestan province and Ahvaz city, divorce has become an important demographic-social issue for these regions. The purpose of this article is to answer the following questions: What are the most important consequences of divorce (in order of priority) for divorced women in Ahvaz? Which demographic, social, and economic factors are effective in intensifying the consequences (problems) of divorce for divorced women in Ahvaz?

Methods and Data

This article is a descriptive-analytical study that uses the survey research method to identify the most important consequences of divorce for divorced women according to some socio-demographic variables. The population of the research includes the divorced women of Ahvaz city, and there is no accurate information about the total number of divorced women in Ahvaz city. The sample was selected from divorced women who visited different branches of family courts in Ahvaz for seven months from the beginning of May to the end of November 2022 to follow up on issues related to their dowry and alimony. After participating in the briefing session and with the arrangements made with the head of the family courts of Ahvaz city, the questioners visited the eleven branches of this court and collected the data in the form of a questionnaire on several days and the form of a targeted and accessible sample, from 440 divorced women have collected.

Findings

In this article, it was found that social and economic issues and problems caused by divorce for divorced women in Ahvaz city are more than psychological and physiological issues and problems. Among the most important problems and social issues, we can mention the humiliating and cruel society's view of the divorced

woman, the feeling of being constantly monitored by others, and being exposed to the harassment of those around her. Many men look at divorced women as fulfilling their sexual needs and as tools for sex. Divorced women in the economic field do not have enough monthly income to meet the essential needs of themselves and their children, which has caused the divorced women of Ahvaz to face economic deprivation, and most of them have an income below the poverty line. The most important issues and psychological consequences that divorced women in Ahvaz faced in the two cases were being influenced by children's feelings and emotions, as well as the feeling of depression in divorced women, which showed themselves relatively more. In the field of issues and problems related to women's health and physiology, the increase in the consumption of tranquilizers among divorced women in Ahvaz City leads to changes in women's physical structure after divorce and the deterioration of their health status. It should be noted that divorced women in Ahvaz City who have lower income, education, and age, compared to divorced women who have better education and economic status and are older, suffer more from the above economic, psychological, and health problems.

Conclusion and Discussion

It was mentioned in the previous lines that one of the important findings of this research is the priority of social issues over other issues (economic, psychological, and physiological). Unlike economic, psychological, and physiological issues, the average difference of social issues among categories of educational levels and income levels is not significant in the variance analysis tables. Now, in terms of average, it has the first rank among all issues. This shows that the social aspect of the issue has overshadowed all categories of education and income variables so that no significant difference is observed. Therefore, in the theoretical explanation of the current research problem, Durkheim's theory which deals with the level of the normative structure of society is more suitable than the micro-exchange theories.

According to the findings of this article, by holding rehabilitation programs, seminars, and special lectures for divorced women, the crisis caused by divorce can be overcome to some extent. Efforts should be made so that divorce does not prevent women from playing a role in the development process and as a result, marginalize them. Educating parents to minimize the damage of divorce for their children, providing counseling services, raising awareness for family support for divorced

women, and modifying society's attitude towards divorced women and children can also be mentioned as suitable solutions to reduce the consequences of divorce. In the economic field, it is recommended that the relevant institutions (such as the welfare department and the relief committee) implement coverage and support plans to reduce poverty and ensure a decent life for divorced women and their children.

References

- Ahmaddoust, H., Jafari-Sadhi, R., Mohammadi, S., & Mohammadi, R. (2020). The Context and Consequences of Divorce in Rasht City, Iran: A Qualitative Study. *Journal of Qualitative Research in Health Sciences*, 7(3), 309-325. [Persian], https://jqrl.kmu.ac.ir/article_91120.html
- Al-Khataybeh, Y. D. (2013). The problems of Jordanian family in the north of Jordan in the light of social variables: A case study, *Journal of Educational & Psychological Sciences University of Bahrain*, 14(1): 129–154. <http://dx.doi.org/10.12785/JEPS/140105>
- Al-Khataybeh, Y. D. (2022). The consequences of divorce on women: An exploratory study of divorced women problems in Jordan. *Journal of Divorce & Remarriage*, 63(5), 332–351. <https://doi.org/10.1080/10502556.2022.2046396>
- Al-Zubaidi, F. (2020). The social, psychological, economic and physiological effects of divorce on a sample of divorced women in Amman Governorate, *Journal of Archaeology of Egypt*, 17(6), 9898–9927. <https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/2559>
- Askari-Nodoushan, A., Shams-Ghahfarokhi, M., & Shams-Ghahfarokhi, F. (2019). An Analysis of the Socioeconomic Characteristics of Divorce in Iran, *Strategic Research on Social Problems in Iran*, 8(25), 1-16. [Persian], <https://doi.org/10.22108/srsp.2019.116983.1402>
- Azad-Aramaki, T. (2002). *Sociological Theories*, Tehran: Soroush Publications, [Persian].
- Dhebyan, N. (2009). Divorce and Marriage Problems, Dar Rslan for publishing and distribution.
- Fatehi-Dehaqani, A., & Nazari, A.M. (2011). Sociological Analysis of Factors Contributing to Couples' Tendency toward Divorce in Isfahan Province. *Societal Security Studies*, 2(25), 13-54. [Persian], http://sss.jrl.police.ir/article_11894.html

- Halawani, E. (2006). Beyond divorce: A survey study on a sample of divorced men and women in the city of Jeddah, Symposium of Divorce Phenomenon in Saudi Arabia.
- Hayati, M., & Soleymani, S. (2018). The Consequences of Divorce for the Divorced Person: A Qualitative Study, *Psychological Journal (Rooyesh-e-Ravanshenasi Journal)*, 7(11), 273-288. [Persian], <http://dorl.net/dor/20.1001.1.2383353.1397.7.11.19.8>
- Khani, S. (2023). Increasing Divorce or Stagnation of Marriage? A Reflection on the Trends in Marriage and Divorce in Iran during the Last 15 Years, *Journal of Social Continuity and Change*, 2(1), 25-43. [Persian], <https://doi.org/10.22034/JSCC.2023.19288.1053>
- Mirsardoo, T., & Hashemi, T. (2015). Investigation of Socioeconomic Impacts of Prolonging the Divorce Process on Life of Involved Women, *Social Welfare Quarterly*, 15(56), 105-131. [Persian], <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2072-en.html>
- National Organization for Civil Registration of Iran (2016 to 2023), *Yearbook of Population Statistics of National Organization for Civil Registration of Iran*, [2016 to 2023]. Tehran: National Organization for Civil Registration, [Persian]. Available from: <https://www.sabteahval.ir/default.aspx?tabid=1499>
- PourAbbasi, S., KordZanganeh, J., & Sharifi, M. (2022). Determinants of Women's Early Marriage in Ahvaz District, Iran, *Journal of Population Association of Iran*, 17(34), 179-206. [Persian], <https://doi.org/10.22034/jpai.2023.1988905.1267>
- Rathi, P., & Pachauri, P. (2018). Problems faced by divorced women in their pre and postdivorce period: A sociological study with reference to District Meerut, *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 7(1): 207-212. <http://www.phytojournal.com/archives/2018/vol7issue1/PartC/6-6-234-823.pdf>
- Rehim, M., Alshamsi, W., & Kaba, A. (2020). Perceptions of divorcees towards factors leading to divorce in UAE, *Journal of Divorce & Remarriage*, 61(8), 582-592. <https://doi.org/10.1080/10502556.2020.1824205>
- Shariati, F., & Aleyasin, S. A. (2023). Comparison of Divorce Adjustment, Coping with Stress and Loneliness Feeling in Independent and Family-Dependent Divorced Women, *Journal of Health Promotion Management*, 12(4), 57-69. [Persian], <http://dx.doi.org/10.22034/JHPM.12.4.57>

- Sharma, B. (2011). Mental and emotional impact of divorce on women, *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 37(1), 125-131.
<https://www.academia.edu/download/43050280/04baa9ea-e389-4be2-a7a8-715c19f77bd0.pdf#page=127>
- Skidmore, W. (2013). *Theoretical Thinking in Sociology*, (Translated to Persian by M. Moghaddas, et al.), Tehran: Islamic Sciences and Culture Academy, [Persian].
- Statistical Centre of Iran, (2016). *Detailed Results of 2016 General Census of Individuals and Housing of Iran*, [Persian]. Available from: <http://amar.sci.org.ir>
- Taza, N. (2014). *Depression in newly divorced women and its treatment, a psychotherapeutic study*, Unpublished Master's Thesis, Algeria.

Citation:

KordZanganeh, J., & Ghasemi-Ardahaee, A. (2023), Consequences of Divorce for Divorced Women with Emphasize on the Socio-demographic Factors: A Study in Ahvaz City, Iran, *Journal of Population Association of Iran*, 18(35), 363-392.
<https://doi.org/10.22034/jpai.2023.2004258.1288>

ارجاع:

کردزنگنه، جعفر، و قاسمی‌اردهایی، علی (۱۴۰۲). پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه با تأکید بر تفاوت‌های اجتماعی- جمعیتی مرتبط با آن: مطالعه‌ای در شهر اهواز، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۸(۳۵)، ۳۶۳-۳۹۲.
<https://doi.org/10.22034/jpai.2023.2004258.1288>

پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه با تأکید بر تفاوت‌های اجتماعی - جمعیتی مرتبط با آن: مطالعه‌ای در شهر اهواز

جعفر کرد زنگنه^۱، علی قاسمی اردهایی^{۲*}

چکیده

هدف این مقاله مطالعه برخی از پیامدهای طلاق در زنان مطلقه با تأکید بر متغیرهای جمعیتی-اجتماعی؛ درآمد ماهیانه، سن، سطح تحصیلات و بعد خانوار است. با به‌کارگیری روش پیمایش، داده‌ها در قالب پرسشنامه و به‌صورت نمونه هدفمند و در دسترس از ۴۴۰ زن مطلقه شهر اهواز جمع‌آوری شدند. باتوجه به یافته‌ها، از مهم‌ترین مشکلات اجتماعی زنان مطلقه می‌توان به نگاه حقارت‌آمیز جامعه به این گروه از زنان، احساس تحت‌نظر بودن دائم، مزاحمت‌های مکرری که باعث تضعیف اعتماد به نفس در زنان می‌شود، اشاره نمود. ناکافی بودن درآمد زنان مطلقه برای برآورده کردن نیازهای خود و فرزندان‌شان باعث شده این قشر از زنان با محرومیت اقتصادی شدید مواجه شوند. تحت تأثیر قرار گرفتن احساسات و عواطف فرزندان و همچنین احساس افسردگی در زنان مطلقه از مهم‌ترین پیامدهای روانی طلاق است. در مسائل مرتبط با سلامت و فیزیولوژی، افزایش مصرف آرام‌بخش‌ها در زنان مطلقه است که منجر به تغییراتی در ساختار بدنی و بدتر شدن وضعیت سلامتی آنان شده است. از یافته‌های مهم این پژوهش، اولویت مسائل اجتماعی نسبت به سایر مسایل (اقتصادی، روانی و فیزیولوژیکی) است. زنان مطلقه‌ای که درآمد، تحصیلات و سن کمتری دارند، در مقایسه با زنان مطلقه‌ای که تحصیلات و موقعیت اقتصادی بهتر و سن بالاتری دارند، به نسبت از مسائل و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، روانی و فیزیولوژیکی بیشتری رنج می‌برند. نتایج این مقاله می‌تواند در بسیاری از ابعاد در درک و برخورد با مسئله طلاق موثر بوده و برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان جهت توجه بیشتر به مسائل زنان مطلقه راهگشا باشد.

واژگان کلیدی: طلاق، زنان مطلقه، پیامدهای طلاق، مسائل اجتماعی، نهادهای حمایتی، انگ اجتماعی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۹

۱. استادیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران؛ j.zangeneh@pnu.ac.ir
۲. استادیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛ ghasemi@pnu.ac.ir

DOI: <https://doi.org/10.22034/jpai.2023.2004258.1288>

مقدمه و بیان مساله

می‌توان گفت طلاق تقریباً در همه جوامع، مذاهب و فرهنگ‌ها مجاز است، اما اغلب آخرین گزینه‌ای است که برخی از مشکلات پیچیده را تعدیل می‌کند. طلاق پدیده‌ای جهانی است که زنان و مردان در جوامع مختلف بشری از آن رنج می‌برند و اخیراً به یکی از مسائل جدی جوامع تبدیل شده است که در نتیجه آن ساختار و وحدت جامعه و خانواده تهدید می‌شود. در جامعه ایرانی-اسلامی، خانواده و شوهر امن‌ترین تکیه‌گاه زنان ازدواج کرده محسوب می‌شود. ماهیت روابط با خویشاوندان و آداب فرهنگی و مذهبی در ایران به گونه‌ای است که زنان را تا حدود زیادی از تنها زندگی کردن و جدا ماندن از خانه منع می‌کند.

در دین اسلام طلاق یکی از بدترین تصمیماتی است که می‌توان گرفت و از منظر اجتماعی نیز یکی از مهمترین عواملی است که باعث از هم گسیختگی در درون خود جامعه می‌شود. زیرا آثار آن قابل گسترش به مشکلات اجتماعی، روانی، اقتصادی و فیزیولوژیکی هم برای افراد طلاق گرفته و هم فرزندان آنان است (Al-Khataybeh, 2013). در طی چند دهه گذشته بسیاری از جوامع شاهد تحولات عمیقی بوده‌اند که بر خانواده تأثیر گذاشته است. این تحولات شامل تغییر در نظام مردسالاری، نقش زنان، مشارکت زناشویی و نیز تغییر در نقش، مسئولیت، امور و وظایف زن شاغل و تحصیلکرده در خانواده است. علاوه بر این، روابط قدرت در داخل خانواده تغییر کرده و تاحدی تحت کنترل وضعیت همسری مدرن قرار گرفته است که نقش آن با سایر نقش‌های مرسوم و سنتی زنان تفاوت قابل ملاحظه‌ای دارد. بر این اساس، همسر مدرن موقعیت اجتماعی جدیدی به دست آورده است که موقعیت او را برای فرار از سلطه سنتی مردسالارانه تقویت و قدرت می‌بخشد تا شکل جدیدی از رهایی، آزادی و استقلال را در چند موضوع حفظ کند. بدون شک، این منجر به برخوردهای جدید و درگیری‌های احتمالی می‌شود که نسبت طلاق را به شدت افزایش می‌دهد (Al-Khataybeh, 2022).

باوجود اینکه طلاق در ایران جزو منع‌ها محسوب می‌شود، ولی نگرش نسبت به آن تغییر کرده و امروزه طلاق در ایران یک واقعیت تکان‌دهنده عمیق است. مطابق یافته‌های پژوهش عسکری ندوشن و همکاران (۱۳۹۸)، درصد افراد در وضعیت طلاق (مطلقه) طی چهار

سرشماری اخیر (۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵) روند افزایشی داشته است. بخشی از افزایش طلاق در دو سرشماری اخیر به دلیل آن است که ساختار سنی جمعیت با عبور از نقطه اوج ازدواج (که افزایش تعداد ازدواج‌ها را به دنبال داشت) اکنون در سنین و وضعیتی قرار گرفته‌اند که وقوع طلاق را مساعد می‌کند. نگاهی به "شاخص نسبت طلاق به ازدواج" در جامعه ایران نشان می‌دهد در کل کشور به صورت میانگین در سال ۱۳۸۵ به ازای هر یکصد مورد واقعه ازدواج در ایران ۱۲ طلاق روی داده است که در سال ۱۳۹۹ به ۳۳ (خانی، ۱۴۰۲: ۳۴) و در دو ماه ابتدایی سال ۱۴۰۲ به ۴۷/۵ طلاق (سازمان ثبت احوال کشور، ۱۴۰۲) افزایش پیدا کرده است. در استان خوزستان هم در سال ۱۳۹۵ به ازای هر ۱۰۰ مورد ازدواج ۱۹ مورد طلاق به وقوع پیوسته است که در سال ۱۴۰۰ به ۲۵ مورد افزایش یافته است. نسبت طلاق به ازدواج در شهرستان اهواز از ۱۹ مورد طلاق به ازای هر یکصد ازدواج در سال ۱۳۹۵ با یک روند افزایشی به ۳۰ مورد طلاق در سال ۱۴۰۰ رسیده است (سازمان ثبت احوال کشور، ۱۴۰۲-۱۳۹۵). در واقع، طلاق که از نظر تاریخی در استان سنتی-مذهبی خوزستان عمومیت نداشته است، هم اکنون پدیده‌ای عادی و عملی بهنجار انگاشته می‌شود.

براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵، تعداد قابل توجهی از طلاق‌ها در پنج سال اول زندگی اتفاق افتاده است. در این سرشماری بیشترین افراد بی‌همسر بر اثر طلاق مربوط به گروه سنی ۳۰-۳۴ بوده و زنان بی‌همسر بر اثر طلاق جمعیت بزرگتری را در مقایسه با مردان بی‌همسر بر اثر طلاق تشکیل داده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). احتمالاً زنان بعد از تجربه ناموفق زندگی زناشویی اول، تمایلی به ازدواج مجدد نداشته و نیز زنان مطلقه فرصت ازدواج کمتری را نسبت به مردان مطلقه داشته‌اند.

در سال ۱۴۰۰ در استان خوزستان ۱۰ هزار و ۲۴۸ مورد طلاق ثبت شده که ۹ هزار و ۶۹۳ مورد آن در مناطق شهری و ۵۵۵ مورد آن در مناطق روستایی بوده است. شهرستان اهواز با ۳۷۱۹ مورد طلاق بیشترین آمار طلاق را در بین شهرستان‌های استان در سال ۱۴۰۰ داشته است (سازمان ثبت احوال کشور، ۱۳۹۵-۱۴۰۲). براساس گزارش واحد انفورماتیک دادگاه‌های خانواده شهرستان اهواز، از ابتدای سال ۱۴۰۱ تا پایان خردادماه همین سال ۶۶۷ مورد درخواست

طلاق توافقی، ۳۹۴ مورد درخواست طلاق به تقاضای زوجه و ۴۸۷ مورد درخواست طلاق به تقاضای زوج صورت گرفته است. با توجه به سیر صعودی طلاق در استان خوزستان و شهر اهواز، امر طلاق به یک مسئله جمعیتی - اجتماعی مهم برای این مناطق تبدیل شده است. هدف مقاله حاضر پاسخ به سوالات ذیل است: مهمترین پیامدهای طلاق (به ترتیب اولویت) برای زنان مطلقه شهر اهواز کدامند؟ کدام عوامل جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی بر تشدید پیامدهای (مشکلات) طلاق برای زنان مطلقه شهر اهواز موثرند؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

کارکردگرایی از جمله نظریه‌های جامعه‌شناختی است که در حوزه‌های گوناگون به‌وسیله کاربران مختلف به کار بسته می‌شود و می‌توان گفت محوری‌ترین مفهوم آن واژه کارکرد است. علیرغم تعدد استعمال کارکرد، عام‌ترین معنای آن در جامعه‌شناسی نتیجه و اثر است که انطباق یا سازگاری یک ساختار معین یا اجزای آن را با شرایط لازم محیط فراهم می‌نماید. بنابراین معنای کارکرد در منطق کارکردگرایی، اثر یا پیامدی است که یک پدیده در ثبات، بقا و انسجام نظام اجتماعی دارد (اسکیدمور، ۱۳۹۲: ۱۴۱). دورکیم معتقد است در شرایط نابسامانی اجتماعی، بحران اجتماعی در اثر سستی و یا ناکارآمدی هنجارهای مشترک اتفاق می‌افتد. این نابسامانی اجتماعی فراگیر از نظر دورکیم موجب بریده شدن فرد از جامعه، انزوای اجتماعی، یأس و ناامیدی می‌شود. در چنین شرایطی، تعهدات متقابل نادیده گرفته شده و افراد از هیچ قاعده و قانونی تبعیت نمی‌کنند. مطابق با این نظریه، زنان درگیر طلاق در وضعیتی‌اند که از دید جامعه، خانواده و دوستان مطلوب نبوده و انحراف از هنجارهای معمول جامعه محسوب می‌شود. این وضعیت، شرایط اجتماعی‌ای را برای این زنان فراهم می‌آورد که منجر به از دست دادن حمایت اجتماعی خانواده، کاهش نفوذ اجتماعی و حتی گاهی تضعیف موقعیت‌ها و فرصت‌های اجتماعی آنان می‌شود (میرساردو و هاشمی، ۱۳۹۴: ۱۰۹). بر همین اساس می‌توان گفت طلاق حالت از هم گسیختگی خانواده است که در نتیجه کارکرد نامناسب سیستم‌های خانوادگی و زناشویی در دستیابی به اهداف فرد مانند ثبات عاطفی و وجودی، تولیدمثل، موقعیت اجتماعی و

غیره رخ می‌دهد و یکی از زوجین یا هر دوی آن‌ها تصمیم به خاتمه ازدواج می‌گیرند. البته ناگفته نماند در برخی موارد طلاق در نتیجه تصمیمات غیرمنطقی رخ می‌دهد.

هومنز تبیین رفتار را براساس متغیرهای وابسته به تأمل، احساس، عاطفه و فعالیت در نظر می‌گیرد. وی برای رفتار اجتماعی چندین خصوصیت برمی‌شمرد: الف) رفتار باید اجتماعی باشد؛ یعنی اینکه وقتی یک شخص در یک موقعیت خاص دست به کنش می‌زند، در مقابل فرد دیگر قرار گرفته باشد. ب) توأم بودن عمل اجتماعی با پاداش یا مجازات فرد دوم؛ عمل اجتماعی با پاداش یا مجازات فرد دوم، نه شخص دیگری که در موقعیت عمل نبوده است، توأم باشد. ج) عمل و رفتار باید واقعی باشد. نظریه مبادله اجتماعی یک نظریه جامعه‌شناختی و روان‌شناختی است که رفتار اجتماعی را در تعامل دو طرف مورد بررسی قرار می‌دهد (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱: ۲۵۱). براساس این نظریه، هرگونه ارتباط با دیگران در حکم نوعی مبادله است. این نظریه سعی دارد نشان دهد رفتار برحسب پاداش‌هایی که دریافت می‌شود و هزینه‌ای که به همراه می‌آورد، تغییر می‌یابد. رفتارهای مورد نظر در اینجا رفتارهایی هستند که بین دو شخص تعامل ایجاد می‌کنند و هر دو نفر پاداش‌ها و هزینه‌های ناشی از تبادل را محاسبه می‌کنند. طبق اصل عدالت، تعامل زمانی حفظ می‌شود که رابطه پاداش‌ها و هزینه‌های طرفین برابر باشد. در واقع، فرد آنچه را که برای یک رابطه هزینه می‌کند و آنچه را که از آن به دست می‌آورد با یکدیگر مقایسه می‌کند. سپس نتیجه را با آنچه از نظر او طرف مقابل به دست می‌آورد مقایسه می‌کند. پس اگر احساس نابرابری کند، احتمالاً این رابطه با خطر مواجه خواهد شد. هرچه پاداش‌هایی که یکی از زوجین از زوج دیگر دریافت می‌کند از پاداش‌هایی که پرداخت می‌کند کمتر باشد (به‌طور واقعی یا خیالی) و یا هزینه‌های پرداختی یکی از زوجین به زوج دیگر یا حتی کل خانواده بیشتر از حد واقعی یا مورد انتظار باشد، حالت زیان دیدگی به فرد دست می‌دهد. در این وضعیت او خود را در مقام یک فرد زیان دیده می‌بیند که پایان دادن به رابطه زناشویی به عنوان یکی از راه‌حل‌های اساسی برای دستیابی به پاداش یا حداقل فرار از پرداخت هزینه‌های بیشتر برایش ارزشمند می‌گردد (فاتحی‌دهاقانی و نظری، ۱۳۹۰: ۲۴). براساس نظریه مبادله اجتماعی، ثبات خانواده و فروپاشی آن از طریق سه بُعد قابل دستیابی است: اول، روندهای استاندارد شده‌ای که براساس اجتماعی شدن، شباهت و نزدیک شدن به ارزش‌ها و

انگیزه‌ها ساخته شده‌اند. دوم روندهای شناختی که در باورها، ارزش‌ها و تمایلات فرد نمود پیدا می‌کنند و سوم رابطه متقابلی که مبتنی بر مبادله ارزش‌ها، هزینه‌ها، منافع و انتظارات مادی و اخلاقی هر یک از طرفین در روابط زناشویی است. اساساً طلاق در نتیجه نرسیدن به هر شکلی از انتظارات قبلی و ناتوانی در یافتن برابری در مبادله منافع اتفاق می‌افتد (Al-Khataybeh, 2022).

براساس رویکرد کنش متقابل نمادین، می‌توان گفت از هم گسیختگی خانوادگی نتیجه سوء عملکرد نقش‌ها و عملکردها و همچنین عدم ارضای نیازهای دو طرف است. به این ترتیب، ناکامی یکی از همسران در عملکرد و نقش‌های خود می‌تواند در کل خانواده منعکس شود. این قضیه منجر به توسعه جنبه‌هایی می‌شود که وحدت خانواده را بی‌ثبات کرده و آن را در برابر فروپاشی و ناامنی آسیب‌پذیر خواهد کرد (Sharma, 2011).

با وجود تعدد مطالعات در زمینه طلاق، زنان و خانواده، در این مطالعات به پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه توجه کافی نشده است.^۱ نتایج مطالعه رحیم و همکاران^۲ (۲۰۲۰) در امارات متحده عربی نشان داد کارکردهای مداخله منفی خانوادگی عامل بزرگی است که باعث طلاق و به دنبال آن سهل‌انگاری همسران می‌شود. آنچه قابل توجه است اینکه سن، سطح تحصیلات و شغل عامل اصلی طلاق نیستند. مطالعه الخطایبه (۲۰۲۲) نشان داد زنان مطلقه در میان مردم اردن از برچسب مطلقه بودن و عزت نفس پایین رنج می‌برند و آن‌ها سازگاری کمتری نسبت به افراد متاهل دارند. مشکلات زنان مطلقه در اردن را می‌توان عمدتاً به عوامل اجتماعی، اخلاقی و اقتصادی نسبت داد. تازا^۳ (۲۰۱۴) در مطالعه خود نشان داد طلاق تأثیرات روانی عمیقی مانند افسردگی، اضطراب و ناتوانی در سازگاری با زندگی جدید و همچنین نداشتن راهی برای برخورد با دیگران در بین زنان مطلقه الجزایری بر جای می‌گذارد. دبیان^۴ (۲۰۰۹) در مطالعه

۱. در پیشینه خارجی سعی شده است مطالعاتی گزینش شوند که جامعه آماری‌شان از لحاظ بافت فرهنگی-اجتماعی مشابهتی با استان خوزستان دارند.

2. Rehim etal

3. Taza

4. Dhebyan

خود مسائل و مشکلات طلاق را ناشی از خیانت، شک، نفرت، اعتیاد، خشونت، نابرابری و مسئولیت کمتر معرفی کرد.

شریعتی و آل یاسین (۱۴۰۲) در مطالعه خود نشان دادند زنان در کنترل فشارهای ناشی از طلاق با وجود شرایط بیکاری و ننگ مرتبط با طلاق، توانایی بیشتری نسبت به مردان دارند. آنها خطرناک‌ترین نتایج طلاق را مشکلات اقتصادی عنوان کردند که ممکن است زندگی، تحصیل و رفتار فرزندان را تحت تاثیر قرار دهد. خانی (۱۴۰۲) با به‌کارگیری "روش جایگزین برآورد طلاق" که نسبت طلاق را به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از جمعیت متأهل واقعی در نظر می‌گیرد، نشان می‌دهد که برخلاف تصور رایج، وضعیت طلاق در ایران مسأله‌ای بحرانی نیست. همچنین، توجه را به این واقعیت مهم جلب می‌کند که با افزایش جمعیت زنان متأهل، انتظار افزایش میزان طلاق در جامعه نیز می‌رود. شاخص‌های میانگین سن در ازدواج اول، نسبت تجرد در گروه‌های سنی، تجرد قطعی و تغییرات نسبی آن‌ها نیز حاکی است که در شرایط کنونی، تأخیر در ازدواج و کاهش عمومیت آن، مسأله‌ای جدی‌تر از طلاق در جامعه ایران است. عسکری ندوشن و همکاران (۱۳۹۸) روند تغییرهای طلاق و مشخصه‌های اقتصادی - اجتماعی افراد مطلقه ایران را در سالیان اخیر بررسی کرده‌اند. یافته‌هایشان نشان می‌دهد طی دهه‌های اخیر، طلاق در ایران روند رو به افزایشی داشته است. نسبت افراد مطلقه باسواد بیشتر از افراد مطلقه بی‌سواد است. بیشترین طلاق‌ها در سال‌های ابتدایی ازدواج اتفاق افتاده است. مطابق یافته‌های تحلیل چندمتغیره نیز احتمال بودن در وضعیت طلاق، در بین زنان بیش از مردان، در بین ساکنان نقاط شهری بیش از نقاط روستایی و در میان بیکاران، بیش از سایر وضعیت‌هاست. طبق مطالعه احمددوست و همکاران (۱۳۹۷) بیشترین پیامدهای طلاق برای زنان مربوط به بعد اجتماعی - فرهنگی است. ابعاد اجتماعی طلاق که زنان به آن اشاره کردند، شامل اعمال کنترل، انگ خوردن، ترحم اطرافیان و سردی روابط آنان، مورد طمع واقع شدن، نگاه ابزاری و دشواری امر ازدواج مجدد است که همگی خاص دوران بعد از طلاق می‌باشد. همچنین زنان ابراز نمودند که بیشتر در معرض مشکلات و آسیب‌های اقتصادی قرار گرفته‌اند. این مسأله برای زنان کم‌سواد و خانه‌دار بیشتر جلوه‌گر شده است. بعد از طلاق و به‌ویژه زمانی که حضانت فرزند نیز بر عهده آنان می‌باشد، دشواری مسایل اقتصادی برای زنان مطلقه دو چندان می‌شود. نتایج مطالعه نشان

داد طلاق دارای پیامدهای شخصی از جمله احساسات منفی و مشکلات روانی بعد از طلاق است. اغلب زنان در روند طلاق قادر به بازسازی خود نبوده و اعتماد به نفس خود را از دست داده که منجر به پیدایش مجموعه‌ای از احساسات متعدد مانند احساس تنهایی، حقارت، شکست، قربانی بودن، تقصیر، تنفر و پشیمانی در آن‌ها می‌شود. حیاتی و سلیمانی (۱۳۹۷) نشان دادند برجسته‌ترین پیامدهای طلاق برای فرد مطلقه عبارتند از پیامدهای اجتماعی- فرهنگی (اعمال کنترل، انگ اجتماعی، سردی روابط اطرافیان، مورد طمع واقع شدن، دشواری ازدواج مجدد)، پیامدهای اقتصادی و مالی (درک مشکلات مالی بعد از طلاق، نداشتن حمایت مالی و ناکافی بودن درآمد برای خود و فرزندان) و پیامدهای شخصی و هیجانی (خطرات سلامت روانی بعد از طلاق، افسردگی، اضطراب و غیره).

مجموع این مطالعات که به آشکارسازی اثرات روانی، اجتماعی-جمعیتی، اقتصادی و سلامتی طلاق بر زنان مطلقه پرداخته‌اند، مشخص نمود مطالعات کمتری در سطح جامعه ایران به‌طور کلی و در استان خوزستان به‌طور اخص انجام شده است. برخلاف برخی از مطالعات قبلی که بر روی تأثیرات عاطفی یا روانی تمرکز داشتند، مطالعه حاضر به پیامدهای گوناگون طلاق شامل پیامدهای اجتماعی- جمعیتی، روانشناختی، اقتصادی و فیزیولوژیکی توجه دارد. جنبه قابل توجه دیگر مطالعه حاضر که آن را متمایز از مطالعات پیشین می‌کند، ابزار به‌کار گرفته شده در این مطالعه است. این ابزار قبلاً در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۲ در دو کشور عمان و اردن به‌کار گرفته شده و با توجه به مشابهت بافت فرهنگی این دو کشور عربی با استان خوزستان، این ابزار در این مطالعه نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

روش و داده‌های تحقیق

مقاله حاضر مطالعه‌ای توصیفی- تحلیلی است که از روش تحقیق پیمایش برای شناسایی مهم‌ترین پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه با توجه به برخی متغیرهای جمعیتی- اجتماعی استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق، زنان مطلقه شهر اهواز را شامل می‌شود که اطلاعات دقیقی از تعداد کل زنان مطلقه شهر اهواز در دسترس نیست. نمونه آماری، از زنان مطلقه‌ای انتخاب شدند که به مدت هفت ماه از ابتدای اردیبهشت ماه تا پایان آبان ماه سال ۱۴۰۱ برای

پیگیری مسائل مربوط به مهریه و نفقه خود به شعب مختلف دادگاه‌های خانواده شهر اهواز مراجعه می‌کردند. پرسش‌گران بعد از شرکت در جلسه توجیهی و با هماهنگی‌های انجام شده با سرپرست دادگاه‌های خانواده شهر اهواز، به شعب یازده‌گانه این دادگاه مراجعه کرده و داده‌ها را در قالب پرسشنامه در روزهای متعدد و به‌صورت نمونه آماری هدفمند و در دسترس، از ۴۴۰ زن مطلقه جمع‌آوری کرده‌اند.

پرسشنامه مطالعه حاضر با به‌کارگیری مقیاس الزبیدی^۱ (۲۰۲۰) طراحی شده که اعتبار و پایایی آن توسط الخطایبه (۲۰۲۲) در حد قابل‌قبول گزارش شده است. این پرسش‌نامه شامل پنج متغیر جمعیتی-اجتماعی؛ طول دوره ازدواج، تعداد اعضای خانواده، درآمد ماهیانه خانواده، سطح تحصیلات و سن و ۳۰ گویه است که چهار حیطه مشکلات اجتماعی، روانی، اقتصادی و فیزیولوژیکی را می‌سنجد. حیطه‌های چهارگانه به‌همراه گویه‌ها و مقدار آلفای کرونباخ در جدول ۱ ارائه شده است. قابل ذکر است آزمون مقدماتی بر روی نمونه ۴۰ نفری انجام شد که پس از محاسبه آلفای کرونباخ، مقدار همبستگی در کل گویه‌ها به ۰/۸۷ رسید که برای انجام مطالعه مناسب تشخیص داده شد.

جدول ۱- گویه‌های پرسش‌نامه، حیطه‌های مسائل و مشکلات زنان مطلقه و مقدار آلفای کرونباخ

حیطه‌ها	گویه‌ها	مقدار آلفا
	جامعه به زن مطلقه به شکلی بی‌رحمانه نگاه می‌کند.	
	زن مطلقه از این قضیه که انگار بطور مداوم تحت نظر باشد، رنج می‌برد.	
مسائل اجتماعی	زن مطلقه در معرض آزار و اذیت قرار می‌گیرد.	
	زن مطلقه از بی‌اعتمادی جامعه نسبت به خودش رنج می‌برد.	
	زن مطلقه از کمبود فرصت ازدواج دوباره رنج می‌برد.	۰/۸۶
	طلاق دلیلی برای ضعف روابط اجتماعی من است.	
	زن مطلقه از موقعیت اجتماعی پایین رنج می‌برد.	
	طلاق معمولاً باعث انحراف رفتاری در کودکان می‌شود.	

مقدار آلفا	گویه‌ها	حیطه‌ها
	طلاق دلیلی برای ضعف روابط اجتماعی من با دیگران است.	
	زن آزادی خود را بدست می‌آورد و این برای حل مشکلات اجتماعی او مناسب است.	
	طلاق از این جهت که فرزندان مهر و محبت والدین را از دست می‌دهند، بر احساسات‌شان تاثیرگذار است.	
	اکثر زنان مطلقه در معرض افسردگی هستند.	
	زن مطلقه پس از طلاق در معرض شوک روانی قرار می‌گیرد.	
۰/۸۷	زنان مطلقه هنگام صحبت با دیگران استرس دارند.	مسائل روانشناختی
	میل من به تنهایی بعد از طلاق بیشتر شده است.	
	من در برابر فشارهای روانی بعد از طلاق ناتوان هستم و نمی‌توانم آن‌ها را حل کنم.	
	من بعد از طلاق احساس ترس و اضطراب دارم.	
	احساس حقارت بر زن مطلقه حاکم است.	
	زن مطلقه بعد از طلاق احساس شرم و خجالت می‌کند.	
	بچه‌های زنان مطلقه از محرومیت اقتصادی رنج می‌برند.	
	درآمد برای رفع نیازهای فرزند زن مطلقه کافی نیست.	
۰/۸۸	بیشتر زنان مطلقه از فقر رنج می‌برند.	مسائل اقتصادی
	زن مطلقه از نظر اقتصادی به خانواده خود وابسته می‌شود.	
	زن مطلقه در تامین هزینه‌های درمان خود ناتوان است.	
	زن مطلقه به شدت از مسائل مالی رنج می‌برد.	
	بعد از طلاق افزایش در مصرف داروهای مسکن و آرام بخش را تجربه کرده‌ام.	
۰/۸۶	ساختار و فیزیکی بدنی من بعد از طلاق تغییر کرده است.	مسائل فیزیولوژیکی
	وضعیت فیزیولوژیکی زنان پس از طلاق ضعیف می‌شود.	
	مراجعه‌ام به پزشک برای درمان بعد از طلاقم افزایش پیدا کرده است.	
	از بیماری‌های مزمن بعد از طلاق رنج می‌برم و اذیت می‌شوم.	

منبع: یافته‌های پژوهش

یافته‌های تحقیق

۱- ویژگی‌های جمعیتی زنان مطلقه

جدول ۲ ویژگی‌های نمونه مورد مطالعه را نشان می‌دهد. یک‌سوم زنان مطلقه بعد از ۱۰ سال که در رابطه زناشویی با همسران خود بودند از آنان جدا شدند، ۲۹/۹ درصد از زنانی که ۴ سال و کمتر با همسران خود زندگی کرده بودند واقعه طلاق را تجربه نمودند و دوران زناشویی ۲۰/۸ درصد از زنان مورد بررسی بین ۵ تا ۶ سال به طول انجامید و ۱۶ درصد از زنان مورد بررسی نیز بعد از ۷-۹ سال از همسران خود جدا شدند.

جدول ۲- ویژگی‌های جمعیت‌شناختی زنان مطلقه

متغیر	گروه‌بندی	فراوانی	درصد معتبر
طول دوره ازدواج	تا ۴ سال	۱۲۹	۲۹/۹
	۵-۶ سال	۹۰	۲۰/۸
	۷-۹ سال	۶۹	۱۶/۰
	۱۰ سال و بالاتر	۱۴۴	۳۳/۳
درآمد ماهیانه خانواده (تومان)	زیر ۵ میلیون	۲۲۰	۵۲/۱
	بین ۵ الی ۱۰ میلیون	۱۲۲	۲۸/۹
	۱۰ میلیون و بیشتر	۸۰	۱۹/۰
تعداد اعضای خانواده	تا ۲ فرزند	۲۷۴	۶۲/۸
	۳-۶ فرزند	۱۳۶	۳۱/۲
	بیشتر از ۶ فرزند	۲۶	۶/۰
تحصیلات	ابتدایی و راهنمایی	۶۲	۱۴/۵
	سوم راهنمایی و دیپلم	۱۰۰	۲۳/۴
	کارشناسی	۱۸۱	۴۲/۳
	کارشناسی‌ارشد و بالاتر	۸۵	۱۹/۸
سن	تا ۲۳ سال	۴۲	۹/۹
	۲۴-۳۲ سال	۱۷۰	۴۰/۰
	۳۳-۴۱ سال	۱۱۲	۲۶/۴
	۴۲ سال و بالاتر	۱۰۱	۲۳/۷
کل		-	۱۰۰/۰

منبع: یافته‌های پژوهش

اطلاعات جدول ۲ همچنین نشان می‌دهد که ۵۲ درصد از زنان مورد بررسی زیر ۵ میلیون تومان، ۲۹ درصد بین ۵ تا ۱۰ میلیون تومان و ۱۹ درصد بالای ۱۰ میلیون تومان درآمد ماهیانه داشته‌اند. ۶۲/۸ درصد از زنان مورد بررسی دارای ۲ فرزند، ۳۱/۲ درصد دارای ۳ تا ۶ فرزند و ۶ درصد دارای ۷ فرزند و بیشتر بودند. اکثر زنان مورد بررسی دارای سطح تحصیلات کارشناسی بودند (۴۲/۳ درصد)، بعد آن ۲۳/۴ درصد دارای تحصیلات سوم راهنمایی و دیپلم، ۱۹/۸ درصد دارای تحصیلات کارشناسی‌ارشد و بالاتر و ۱۴/۵ درصد دارای تحصیلات ابتدایی و راهنمایی بودند. ۴۰ درصد زنان مطلقه در دامنه سنی ۲۴ تا ۳۲ ساله و پس از آن ۳۳ تا ۴۱ ساله‌ها با درصد ۲۶/۴ قرار دارند و ۲۳/۷ درصد افراد هم ۴۲ سال و بالاتر سن داشته‌اند. کمترین درصد هم مربوط به گروه زیر ۲۳ ساله‌ها با ۹/۹ درصد بوده است.

۲- مسائل و مشکلات زنان مطلقه

جدول ۳ میانگین و انحراف معیار مسائل زنان در حیطه‌های مورد بررسی را نشان می‌دهد که میانگین‌ها بین ۱/۸ الی ۲/۴ قرار می‌گیرند و میانگین کل نیز ۲/۱۲ بدست آمده است. مشکلات اجتماعی زنان مطلقه با میانگین ۲/۴۳ در رتبه اول قرار دارد، در رتبه دوم معضلات اقتصادی با میانگین ۲/۳ و پس از آن مشکلات روانشناختی و مشکلات فیزیولوژیکی زنان مطلقه با کمترین میانگین در رتبه آخر قرار می‌گیرند.

جدول ۳- میانگین و انحراف معیار مسائل و مشکلات زنان مطلقه

انحراف معیار	میانگین	حیطه
۰/۵۳	۲/۴۳	مسائل و مشکلات اجتماعی
۰/۷۱	۲/۳۰	مسائل و مشکلات اقتصادی
۰/۵۹	۱/۹۱	مسائل و مشکلات روانشناختی
۰/۶۹	۱/۸۴	مسائل و مشکلات فیزیولوژیکی
۰/۴۷	۲/۱۲	کل مسائل و مشکلات

منبع: یافته‌های پژوهش

در ادامه، نتایج آماری مربوط به هر کدام از حوزه‌های مسائل و مشکلات زنان مطلقه، که در بالا به آن اشاره شد، در جداول ۴ تا ۷ ارائه گردیده است. نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد میانگین نمره گویه‌های مربوط به حیطه مسایل اجتماعی زنان مطلقه بین ۲/۲ تا ۲/۶۶ متغیر است. همان‌گونه که در جدول مشاهده می‌شود دو گویه در این حیطه از همه چشم‌گیرترند: "جامعه به زن مطلقه به شکلی بی‌رحمانه نگاه می‌کند." و "زن مطلقه از این قضیه که انگار مداوماً تحت نظر باشد، رنج می‌برد." هر دو گویه مذکور با میانگین ۲/۶۶ در رتبه بالاتری نسبت به سایر گویه‌های این حیطه قرار گرفته و به دنبال آن گویه‌های "زن مطلقه در معرض آزار و اذیت قرار می‌گیرد." و "زن مطلقه از بی‌اعتمادی جامعه نسبت به خودش رنج می‌برد." قرار دارند. در رتبه آخر هم گویه "زن آزادی خود را بدست می‌آورد و این برای حل مشکلات اجتماعی او مناسب است." با میانگین ۲/۲ قرار می‌گیرد.

جدول ۴- میانگین و انحراف معیار گویه‌های مسائل اجتماعی زنان مطلقه

ردیف	گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار
۱	جامعه به زن مطلقه به شکلی بی‌رحمانه نگاه می‌کند.	۲/۶۶	۰/۷۹
۲	زن مطلقه از این قضیه که انگار مداوماً تحت نظر باشد، رنج می‌برد.	۲/۶۶	۰/۷۲
۳	زن مطلقه در معرض آزار و اذیت قرار می‌گیرد.	۲/۵۵	۰/۸۰
۴	زن مطلقه از بی‌اعتمادی جامعه نسبت به خودش رنج می‌برد.	۲/۵۴	۰/۷۷
۵	زن مطلقه از کمبود فرصت ازدواج دوباره رنج می‌برد.	۲/۴۶	۰/۸۱
۶	طلاق دلیلی برای ضعف روابط اجتماعی من است.	۲/۳۷	۰/۸۴
۷	زن مطلقه از موقعیت اجتماعی پایین رنج می‌برد.	۲/۳۴	۰/۸۲
۸	طلاق معمولاً باعث انحراف رفتاری در کودکان می‌شود.	۲/۲۹	۰/۷۹
۹	طلاق دلیلی برای ضعف روابط اجتماعی من با دیگران است.	۲/۲۳	۰/۸۵
۱۰	زن آزادی خود را بدست می‌آورد و این برای حل مشکلات اجتماعی او مناسب است.	۲/۲۰	۰/۸۵
کل		۲/۴۳	۰/۵۳

منبع: یافته‌های پژوهش

میانگین و انحراف معیار مربوط به مشکلات روانی زنان مطلقه در جدول ۵ ارائه شده است. در این جدول گویه " طلاق زن از این جهت که فرزندان مهر و محبت والدین را از دست می‌دهند، بر احساسات فرزندان تاثیرگذار است." دارای بیشترین میانگین (۲/۲۳) و پس از آن به ترتیب گویه‌های شماره ۲ الی ۹ قرار می‌گیرند. ملاحظه می‌شود که گویه "زن مطلقه بعد از طلاق احساس شرم و خجالت می‌کند." کمترین میانگین را دارد.

جدول ۵- میانگین و انحراف معیار گویه‌های مسائل روانشناختی زنان مطلقه

ردیف	گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار
۱	طلاق زن از این جهت که فرزندان مهر و محبت والدین را از دست می‌دهند، بر احساسات فرزندان تاثیرگذار است.	۲/۲۳	۰/۸۷
۲	اکثر زنان مطلقه در معرض افسردگی هستند.	۲/۱۳	۰/۸۱
۳	زن مطلقه پس از طلاق در معرض شوک روانی قرار می‌گیرد.	۲/۱	۰/۸۶
۴	زنان مطلقه هنگام صحبت با دیگران استرس دارند.	۱/۸۹	۰/۸۵
۵	میل من به تنهایی بعد از طلاق بیشتر می‌شود.	۱/۸۴	۰/۸۰
۶	من در برابر فشارهای روانی بعد از طلاق ناتوان هستم و نمی‌توانم آن‌ها را حل کنم.	۱/۸۲	۰/۸۲
۷	من بعد از طلاق احساس ترس و اضطراب دارم.	۱/۸۲	۰/۸۵
۸	احساس حقارت بر زن مطلقه حاکم است.	۱/۷۲	۰/۸۴
۹	زن مطلقه بعد از طلاق احساس شرم و خجالت می‌کند.	۱/۶۵	۰/۸۱
کل		۱/۹۱	۰/۵۹

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج بررسی گویه‌های مربوط به حیطة اقتصادی نشان می‌دهد گویه " بچه‌های زنان مطلقه از محرومیت اقتصادی رنج می‌برند." با میانگین ۲/۵۱ و پس از آن گویه ناکافی بودن درآمد زنان مطلقه برای رفع نیازهای فرزندانشان با میانگین ۲/۴۸ قرار دارد. کمترین میانگین (۲/۱۷) مربوط به گویه "زن مطلقه به شدت از مسائل مالی رنج می‌برد." است.

جدول ۶- میانگین و انحراف معیار گویه‌های مسائل اقتصادی زنان مطلقه

ردیف	گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار
۱	بچه‌های زنان مطلقه از محرومیت اقتصادی رنج می‌برند.	۲/۵۱	۰/۸۳
۲	درآمد برای رفع نیازهای بچه زن مطلقه کافی نیست.	۲/۴۸	۰/۸۷
۳	بیشتر زنان مطلقه از فقر رنج می‌برند.	۲/۲۹	۰/۸۶
۴	زن مطلقه از نظر اقتصادی به خانواده خود وابسته می‌شود.	۲/۲۰	۰/۸۶
۵	زن مطلقه در تامین هزینه‌های درمان خود ناتوان است.	۲/۲۰	۰/۷۸
۶	زن مطلقه به شدت از مسائل مالی رنج می‌برد.	۲/۱۷	۰/۸۴
کل		۲/۳۰	۰/۷۱

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۷ میانگین و انحراف معیار گویه‌های مرتبط با مسائل و مشکلات فیزیولوژیکی زنان مطلقه را نشان می‌دهد. نتایج منعکس شده در جدول نشان می‌دهد گویه افزایش داروهای مسکن و آرام بخش بعد از طلاق دارای بالاترین میانگین با ۱/۹۲ است و پس از آن گویه تغییر ساختار و فیزیک بدنی فرد بعد از طلاق با میانگین ۱/۸۷ قرار دارد. کمترین میانگین (۱/۷۲) هم به گویه "از بیماری‌های مزمن بعد از طلاق رنج می‌برم و اذیت می‌شوم." مربوط است.

جدول ۷- میانگین و انحراف معیار گویه‌های مسائل فیزیولوژیکی زنان مطلقه

ردیف	گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار
۱	بعد از طلاق افزایش در مصرف داروهای مسکن و آرام بخش را تجربه کردم.	۱/۹۲	۰/۸۵
۲	ساختار و فیزیک بدنی من بعد از طلاق تغییر کرد.	۱/۸۷	۰/۸۳
۳	وضعیت فیزیولوژیکی زنان پس از طلاق ضعیف می‌شود.	۱/۸۷	۰/۸۸
۴	مراجعه‌ام به پزشک برای درمان بعد از طلاقم افزایش پیدا کرد.	۱/۸۱	۰/۸۵
۵	از بیماری‌های مزمن بعد از طلاق رنج می‌برم و اذیت می‌شوم.	۱/۷۲	۰/۸۳
کل		۱/۸۴	۰/۶۹

منبع: یافته‌های پژوهش

۳- درآمد ماهیانه و مسائل و مشکلات زنان مطلقه

جدول ۸ تفاوت معناداری در تمام حیطه‌های مورد بررسی به استثنای حیطه مسائل اجتماعی زنان مطلقه بر حسب تفاوت در درآمد ماهیانه را نشان می‌دهد.

جدول ۸- مسائل و مشکلات زنان مطلقه در حیطه‌های مورد بررسی بر حسب میزان درآمد ماهیانه

مقدار معنی‌داری	مقدار F	انحراف معیار	میانگین	تعداد	درآمد ماهیانه (تومان)	حیطه مورد بررسی
۰/۱۹۳	۱/۷	۰/۴۸	۲/۳۰	۲۲۰	زیر ۵ میلیون	مسائل اجتماعی
		۰/۵۸	۲/۱۶	۱۲۲	بین ۵ الی ۱۰ میلیون	
		۰/۶۱	۲/۱۸	۸۰	۱۰ میلیون و بیشتر	
		۰/۵۳	۲/۴۳	۴۲۲	کل	
۰/۰۰۰	۱۰/۷	۰/۵۳	۲/۰۴	۲۲۰	زیر ۵ میلیون	مسائل روانشناختی
		۰/۵۸	۱/۷۳	۱۲۲	بین ۵ الی ۱۰ میلیون	
		۰/۶۷	۱/۶۳	۸۰	۱۰ میلیون و بیشتر	
		۰/۵۹	۱/۹۱	۴۲۲	کل	
۰/۰۰۰	۴۶/۱	۰/۴۷	۲/۵۷	۲۲۰	زیر ۵ میلیون	مسائل اقتصادی
		۰/۶۵	۱/۹۳	۱۲۲	بین ۵ الی ۱۰ میلیون	
		۰/۸۳	۱/۶۳	۸۰	۱۰ میلیون و بیشتر	
		۰/۷۱	۲/۳۰	۴۲۲	کل	
۰/۰۳۳	۳/۴	۰/۶۸	۱/۹۴	۲۲۰	زیر ۵ میلیون	مسائل فیزیولوژیکی
		۰/۶۳	۱/۶۶	۱۲۲	بین ۵ الی ۱۰ میلیون	
		۰/۷۸	۱/۷۸	۸۰	۱۰ میلیون و بیشتر	
		۰/۶۹	۱/۸۴	۴۲۲	کل	
۰/۰۰۰	۱۶/۴	۰/۳۸	۲/۲۲	۲۲۰	زیر ۵ میلیون	کل
		۰/۴۵	۱/۹۰	۱۲۲	بین ۵ الی ۱۰ میلیون	
		۰/۵۸	۱/۸۴	۸۰	۱۰ میلیون و بیشتر	
		۰/۴۷	۲/۱۲	۴۲۲	کل	

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج مقایسه زوجی ارائه شده در جدول ۸، نشان می‌دهد در حیطه‌های مسائل روانشناختی، اقتصادی و فیزیولوژیکی و کل (که دارای رابطه معنادار با سطح درآمد دارند) تفاوت معناداری

در سطح پنج صدم بین دو گروه درآمدی "زیر ۵ میلیون تومان" و "بین ۵ الی ۱۰ میلیون تومان" در سه حیطه مسائل و مشکلات روانشناختی، فیزیولوژیکی و اقتصادی و نیز مقیاس کل وجود دارد. به طوری که با افزایش طبقه درآمدی به بالای سطح ۵ میلیون تومان، مسائل و مشکلات زنان مطلقه در حیطه‌های ذکر شده برحسب گروه‌بندی درآمدی کمتر می‌شود.

۴- سطح تحصیلات و مسائل و مشکلات زنان مطلقه

نتایج تحلیل‌های واریانس در جدول ۹ نشان می‌دهد تفاوت معناداری بین حیطه‌های مختلف مسائل و مشکلات به جز حیطه مسائل اجتماعی با سطح تحصیلات افراد وجود دارد. آزمون‌های مقایسه زوجی نشان داد میانگین نمره زنان مطلقه دارای سطح تحصیلات کارشناسی و بالاتر در دو حیطه مسائل روانشناختی و اقتصادی تفاوت معناداری با گروه تحصیلی ابتدایی و راهنمایی دارند. همچنین نتایج نشان داد تفاوت معناداری بین افرادی که دارای سطح تحصیلات کارشناسی‌ارشد و بالاتر هستند با افراد دارای سطح تحصیلات کارشناسی وجود دارد. در واقع هر چه سطح تحصیلات زنان و به ویژه تحصیلات دانشگاهی آنان بالاتر باشد، مسائل و مشکلات آنان در حیطه‌های چهارگانه بطور معناداری کاهش پیدا می‌کند.

جدول ۹- مسائل و مشکلات زنان مطلقه در حیطه‌های مورد بررسی برحسب سطح تحصیلات

حیطه مورد بررسی	سطح تحصیلات	تعداد	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	مقدار معنی‌داری
مسائل اجتماعی	ابتدایی و راهنمایی	۶۲	۲/۲۴	۰/۴۴	۱/۵	۰/۱۸۹
	دبیرستان و دیپلم	۱۰۰	۲/۲۷	۰/۴۵		
	کارشناسی	۱۸۱	۲/۲۵	۰/۴۶		
	کارشناسی‌ارشد و بالاتر	۸۵	۲/۱۱	۰/۵۱		
	کل	۴۲۸	۲/۲۱	۰/۴۵		
مسائل روانشناختی	ابتدایی و راهنمایی	۶۲	۲/۱۸	۰/۴۷	۸/۹	۰/۰۰۰
	دبیرستان و دیپلم	۱۰۰	۱/۹۱	۰/۶۵		
	کارشناسی	۱۸۱	۱/۸۶	۰/۶۳		
	کارشناسی‌ارشد و بالاتر	۸۵	۱/۵۶	۰/۶۱		
	کل	۴۲۸	۱/۸۸	۰/۶۰		

مقدار معنی‌داری	مقدار F	انحراف معیار	میانگین	تعداد	سطح تحصیلات	حیطه مورد بررسی
۰/۰۰۰	۲۶/۱	۰/۸۰	۲/۴۱	۶۲	ابتدایی و راهنمایی	مسائل اقتصادی
		۰/۶۲	۲/۷۱	۱۰۰	دبیرستان و دیپلم	
		۰/۶۱	۲/۳۳	۱۸۱	کارشناسی	
		۰/۷۲	۱/۹۳	۸۵	کارشناسی ارشد و بالاتر	
		۰/۷۱	۲/۳۴	۴۲۸	کل	
۰/۰۲۳	۵/۴	۰/۷۱	۱/۹۶	۶۲	ابتدایی و راهنمایی	مسائل فیزیولوژیکی
		۰/۶۵	۱/۸۷	۱۰۰	دبیرستان و دیپلم	
		۰/۶۸	۱/۸۷	۱۸۱	کارشناسی	
		۰/۶۶	۱/۵۳	۸۵	کارشناسی ارشد و بالاتر	
		۰/۶۷	۱/۸۰	۴۲۸	کل	
۰/۰۰۰	۱۱/۷	۰/۴۹	۲/۲۱	۶۲	ابتدایی و راهنمایی	کل
		۰/۴۸	۲/۱۹	۱۰۰	دبیرستان و دیپلم	
		۰/۴۵	۲/۱۷	۱۸۱	کارشناسی	
		۰/۳۹	۱/۹۳	۸۵	کارشناسی ارشد و بالاتر	
		۰/۴۷	۲/۱۲	۴۲۸	کل	

منبع: یافته‌های پژوهش

۵- سن و مسائل و مشکلات زنان مطلقه

نتایج تحلیل‌های واریانس نشان داده شده در جدول ۱۰ به‌خوبی تاثیر سن بر تمامی حیطه‌های مورد بررسی و همچنین نمره کلی شاخص را نشان می‌دهد. نتایج مقایسه‌های زوجی حاکی از تفاوت معنادار آماری بین دو گروه سنی زنان ۴۲ سال و بالاتر و زنان زیر ۳۳ سال است. در واقع زنان در گروه سنی ۴۲ سال و بالاتر نسبت به زنان زیر ۳۳ سال از مسائل و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، روانشناختی و فیزیولوژیکی کمتری برخوردارند. میانگین نمره در همه افراد کمتر از ۳۳ سال و ۳۳ الی ۴۱ سال در مشکلات اجتماعی، روانی و اقتصادی و مشکلات به‌طور کلی بیشتر از میانگین نمره در افراد ۴۲ ساله و بالاتر است.

جدول ۱۰- مسائل و مشکلات زنان مطلقه در حیطه‌های مورد بررسی بر حسب سن

حیطه مورد بررسی	سن	تعداد	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	مقدار معنی‌داری
مسائل اجتماعی	زیر ۳۳ سال	۲۱۲	۲/۲۸	۰/۴۷	۸/۹	۰/۰۰۰
	۳۳ الی ۴۱ سال	۱۱۲	۲/۳۹	۰/۵۵		
	۴۲ سال و بالاتر	۱۰۱	۱/۹۹	۰/۵۳		
	کل	۴۲۵	۲/۲۴	۰/۵۳		
مسائل روانشناختی	زیر ۳۳ سال	۲۱۲	۱/۹۶	۰/۵۴	۵/۴	۰/۰۰۰
	۳۳ الی ۴۱ سال	۱۱۲	۱/۹۶	۰/۵۷		
	۴۲ سال و بالاتر	۱۰۱	۱/۶۶	۰/۶۷		
	کل	۴۲۵	۱/۸۹	۰/۵۹		
مسائل اقتصادی	زیر ۳۳ سال	۲۱۲	۲/۳۲	۰/۰۶	۱۵/۷	۰/۰۰۰
	۳۳ الی ۴۱ سال	۱۱۲	۲/۴۶	۰/۶۸		
	۴۲ سال و بالاتر	۱۰۱	۱/۷۹	۰/۷۲		
	کل	۴۲۵	۲/۲۳	۰/۷۱		
مسائل فیزیولوژیکی	زیر ۳۳ سال	۲۱۲	۱/۸۲	۰/۶۴	۳/۱	۰/۰۴۹
	۳۳ الی ۴۱ سال	۱۱۲	۲/۰	۰/۷۹		
	۴۲ سال و بالاتر	۱۰۱	۱/۸۷	۰/۶۵		
	کل	۴۲۵	۱/۶۸	۰/۶۹		
کل	زیر ۳۳ سال	۲۱۲	۲/۱۹	۰/۳۹	۱۳/۱	۰/۰۰۰
	۳۳ الی ۴۱ سال	۱۱۲	۲/۲۸	۰/۴۵		
	۴۲ سال و بالاتر	۱۰۱	۱/۹۰	۰/۵۴		
کل	کل	۴۲۵	۲/۱۲	۰/۴۷		

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج مطالعه هیچگونه رابطه معنی‌داری بین تعداد اعضای خانواده و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فیزیولوژیکی و روانشناختی را نشان نداد. در واقع اندازه خانواده (اینکه خانواده بزرگ، کوچک و یا متوسط باشد) اثرات کاهشی یا افزایشی در زمینه مشکلات زنان مطلقه ندارد.

بحث و نتیجه‌گیری

برخی مواقع زوجین در زندگی مشترک‌شان به مرحله‌ای می‌رسند که جز طلاق راهی برای‌شان نمی‌ماند. به دلیل ابعاد و ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی خاص استان خوزستان، طلاق می‌تواند اثرات گسترده‌ای برای زنان خوزستانی داشته باشد. مطابق با نتایج مطالعات پورعباسی و همکاران (۱۴۰۱) ازدواج در جامعه اهواز به‌عنوان یک عامل اساسی در کسب هویت و منزلت برای دختران مطرح بوده و عواملی مانند تحصیلات و اشتغال نمی‌تواند جایگزینی برای آن باشد. در این مقاله تأکید بر مهم‌ترین مسائل و مشکلاتی است که دامن‌گیر زنان مطلقه شهر اهواز شده است.

راثی و پاچائوری^۱ (۲۰۱۸) در مطالعه خود در شهر مایرتو هند نشان دادند، زنان مطلقه با چالش‌های بزرگی روبرو هستند که برجسته‌ترین آن‌ها مشکلات اجتماعی، مالی، خانوادگی، عاطفی و روانی است. علاوه بر این، کسانی که از حمایت خانوادگی بهره‌مندند نسبت به کسانی که هیچ حمایتی ندارند، از وقوع طلاق کمتر آسیب می‌بینند. در پژوهش حاضر مشخص گردید مسائل و مشکلات اجتماعی و اقتصادی ناشی از طلاق برای زنان مطلقه شهر اهواز بیشتر از مسائل و مشکلات روانی و فیزیولوژیکی است. از مهم‌ترین معضلات و مسائل اجتماعی می‌توان به نگاه حقارت‌آمیز و ظالمانه جامعه به زن مطلقه، احساس نظارت دائمی بر وی توسط دیگران و در معرض آزار و اذیت اطرافیان قرار گرفتن، اشاره کرد. بسیاری از مردان به زنان مطلقه به‌عنوان برطرف‌کننده نیازهای جنسی خود و ابزاری برای رابطه جنسی نگاه می‌کنند. این قضیه در واقع بیان‌کننده نگاه کلیشه‌ای به زنان مطلقه و جایگاه آنان در جامعه ایرانی است که از دیرباز تا به امروز در بطن جامعه جریان دارد. نتیجه این مطالعه با نتایج شریعی و آل یاسین (۱۴۰۲)، راثی و پاچائوری (۲۰۱۸) و الخطایه (۲۰۱۳) مطابقت دارد که نشان داده‌اند تأثیرات و پیامدهای اجتماعی - فرهنگی طلاق در بین زنان مطلقه از مهم‌ترین مسائل و مشکلات‌هاست.

نتایج این مطالعه نشان داد زنان مطلقه در حوزه اقتصادی از درآمد ماهیانه کافی برای برطرف کردن نیازهای ضروری خود و فرزندان‌شان برخوردار نیستند که همین امر موجب شده زنان مطلقه

شهر اهواز با محرومیت اقتصادی روبرو بوده و اکثر آنان دارای درآمدی زیر خط فقرند. نتایج این مطالعه با نتایج مطالعه حلوانی^۱ (۲۰۰۶) که نشان داد یکی از آثار و پیامدهای طلاق وخامت وضعیت اقتصادی زن مطلقه و محرومیت اقتصادی فرزندان آنهاست و نیز با نتایج الخطاییه (۲۰۱۳) که نشان داد مشکلات اقتصادی در صدر فهرست مشکلات خانوادگی در اردن است، هم‌خوانی دارد. مهم‌ترین مسائل و پیامدهای روانی که زنان مطلقه در شهر اهواز با آن مواجه بودند در دو مورد؛ تحت تأثیر قرار گرفتن احساسات و عواطف فرزندان و همچنین احساس افسردگی در زنان مطلقه، خود را به نسبت بیشتر نشان داد. در حوزه مسائل و مشکلات مرتبط با سلامت و فیزیولوژی زنان، افزایش مصرف آرام بخش‌ها در زنان مطلقه شهر اهواز است که منجر به تغییراتی در ساختار بدنی زن پس از طلاق و بدتر شدن وضعیت سلامتی آنان می‌شود.

باید اشاره نمود زنان مطلقه در شهر اهواز که درآمد، تحصیلات و سن کمتری دارند، درمقایسه با زنان مطلقه‌ای که تحصیلات و موقعیت اقتصادی بهتری دارند و سن بالاتری دارند، به نسبت بیشتر از مشکلات اقتصادی، روانی و بهداشتی فوق رنج می‌برند. در سطور قبلی اشاره گردید که یکی از یافته‌های مهم این پژوهش اولویت مسائل اجتماعی نسبت به سایر مسایل (اقتصادی، روانی و فیزیولوژیکی) است. برخلاف مسائل اقتصادی، روانی و فیزیولوژیکی، تفاوت میانگین مسائل اجتماعی در بین طبقات سطوح تحصیلی و میزان درآمد در جداول تحلیل واریانس معنادار نشده است. حال آن که از نظر میانگین در بین کل مسایل رتبه اول را داراست. این امر نشان می‌دهد که وجه اجتماعی موضوع تمامی طبقات متغیرهای تحصیلات و درآمد را چنان تحت الشعاع خود قرار داده است که تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود. بنابراین، در تبیین نظری مسئله تحقیق پیش‌روی، نظریه دورکیمی که به سطح ساختار هنجاری جامعه می‌پردازد بیش از نظریه‌های خرد مبادله مناسب هست.

باتوجه به یافته‌های مقاله حاضر، با برگزاری برنامه‌های توانبخشی، و برنامه‌های آموزشی ویژه برای زنان مطلقه می‌توان تاحدودی بر پیامدهای ناشی از طلاق برای آنان غلبه نمود. در

واقع باید تلاش کرد تا طلاق مانع نقش‌آفرینی زنان در عرصه فعالیت‌های اجتماعی و در نتیجه به حاشیه راندن آنان نشود. آموزش والدین برای به حداقل رساندن آسیب‌های طلاق برای فرزندان، ارائه خدمات مشاوره‌ای، آگاهی‌بخشی برای حمایت خانواده از زنان مطلقه و اصلاح نگرش جامعه به زنان مطلقه و فرزندان را نیز می‌توان به عنوان راهکارهای مناسب برای کاهش پیامدهای طلاق نام برد. در حوزه اقتصادی لازم است نهادهای مربوطه (همانند اداره بهزیستی و کمیته امداد) در راستای کاهش فقر و تضمین زندگی مناسب برای زنان مطلقه و فرزندان‌شان طرح‌های پوششی و حمایتی به اجرا درآورند. این مطالعه می‌تواند دریچه‌ای بر محققان، برنامه‌ریزان و نهادهای مداخله‌گر در حوزه خانواده و طلاق بگشاید تا آنان با نگاهی دقیق‌تر به این پدیده بتوانند اقداماتی برای کمک به کاهش این معضل جدی اجتماعی ارائه دهند. نتایج این مطالعه می‌تواند در بسیاری از ابعاد در درک و برخورد با این پدیده موثر بوده و برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان جهت توجه بیشتر به مسائل و مشکلات زنان مطلقه راهگشا باشد.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۱). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: انتشارات سروش.
- احمد دوست، حسین؛ جعفری سدهی، رضا؛ محمدی، شاهرخ و محمدی، رزگار (۱۳۹۷). بسترها و پیامدهای طلاق در شهر رشت: یک مطالعه کیفی، *تحقیقات کیفی در علوم سلامت*، (۳)۷: ۳۰۹-۳۲۵. https://jqrl.kmu.ac.ir/article_91120.html
- اسکید مور، ویلیام (۱۳۹۲). *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*، (ترجمه جمعی از مترجمان)، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ انسانی.
- پورعباسی، شمسی؛ کردزنگنه، جعفر و شریفی، منصور (۱۴۰۱). زمینه‌ها و تعیین‌کننده‌های ازدواج زودهنگام زنان در شهرستان اهواز، *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۷(۳۴): ۱۷۹-۲۰۶. <https://doi.org/10.22034/jpai.2023.1988905.1267>
- حیاتی، مژگان و سلیمانی، شهلا (۱۳۹۷). پیامدهای طلاق برای فرد مطلقه: یک مطالعه کیفی، *رویش روانشناسی*، ۷(۱۱): ۲۷۳-۲۸۸. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.2383353.1397.7.11.19.8>

خانی، سعید (۱۴۰۲). افزایش طلاق یا رکود ازدواج؟ تأملی بر روند تحولات شاخص‌های ازدواج و طلاق در ایران طی ۱۵ سال اخیر، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۲(۱): ۲۵-۴۳.

<https://doi.org/10.22034/JSCC.2023.19288.1053>

سازمان ثبت احوال کشور (۱۳۹۵-۱۴۰۲). *سالنامه‌های آماری سازمان ثبت احوال کشور*، تهران: سازمان

ثبت احوال کشور. <https://www.sabteahval.ir/default.aspx?tabid=1499>

شریعتی، فاطمه و آل‌یاسین، سیدعلی (۱۴۰۲). مقایسه سازگاری با طلاق، مقابله با تنش و تنهایی در زنان مطلقه مستقل و وابسته به خانواده، *مدیریت ارتقای سلامت*، ۱۲(۴): ۵۷-۶۹.

<http://dx.doi.org/10.22034/IHPM.12.4.57>

عسکری‌ندوشن، عباس؛ شمس‌قهرخی، مه‌ری و شمس‌قهرخی، فریده (۱۳۹۸). تحلیلی از مشخصه‌های اقتصادی - اجتماعی مرتبط با طلاق در ایران، *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران*، ۸(۲۵):

۱-۱۶. <https://doi.org/10.22108/srspi.2019.116983.1402>

فاتحی‌دهاقانی، ابوالقاسم و نظری، علی‌محمد (۱۳۹۰). تحلیل جامعه‌شناختی عوامل موثر بر گرایش زوجین به طلاق در استان اصفهان، *مطالعات امنیت اجتماعی*، ۳(۲۵): ۱۳-۵۴.

http://sss.jrl.police.ir/article_11894.html

مرکز آمار ایران (۱۳۹۵) *نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵*.

<http://amar.sci.org.ir>

میرساردو، طاهره و هاشمی، تبسم (۱۳۹۴). بررسی اثرات اقتصادی - اجتماعی طولانی‌مدت شدن فرایند طلاق بر زندگی زنان درگیر با آن، *رفاه اجتماعی*، ۱۵(۵۶): ۱۰۵-۱۳۱.

<http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2072-fa.html>

Al-Khataybeh, Y. D. (2013). The problems of Jordanian family in the north of Jordan in the light of social variables: A case study, *Journal of Educational & Psychological Sciences, University of Bahrain*, 14(1): 129-154. <http://dx.doi.org/10.12785/JEPS/140105>

Al-Khataybeh, Y. D. (2022). The consequences of divorce on women: An exploratory study of divorced women problems in Jordan. *Journal of Divorce & Remarriage*, 63(5), 332-351. <https://doi.org/10.1080/10502556.2022.2046396>

Al-Zubaidi, F. (2020). The social, psychological, economic and physiological effects of divorce on a sample of divorced women in Amman Governorate, *Journal of Archaeology of Egypt*, 17(6), 9898-9927. <https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/2559>

- Dhebyan, N. (2009). Divorce and Marriage Problems, Dar Rslan for publishing and distribution.
- Halawani, E. (2006). Beyond divorce: A survey study on a sample of divorced men and women in the city of Jeddah, Symposium of Divorce Phenomenon in Saudi Arabia.
- Rathi, P., & Pachauri, P. (2018). Problems faced by divorced women in their pre and postdivorce period: A sociological study with reference to District Meerut, *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 7(1): 207–212.
<http://www.phytojournal.com/archives/2018/vol7issue1/PartC/6-6-234-823.pdf>
- Rehim, M., Alshamsi, W., & Kaba, A. (2020). Perceptions of divorcees towards factors leading to divorce in UAE, *Journal of Divorce & Remarriage*, 61(8), 582–592.
<https://doi.org/10.1080/10502556.2020.1824205>
- Sharma, B. (2011). Mental and emotional impact of divorce on women, *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 37(1), 125–131.
<https://www.academia.edu/download/43050280/04baa9ea-e389-4be2-a7a8-715c19f77bd0.pdf#page=127>
- Taza, N. (2014). Depression in newly divorced women and its treatment, a psychotherapeutic study, Unpublished Master's thesis, Algeria.